

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja

BILTEN

16, 2024

g.) Quatuors.

geschenkt.

Frau Nep. v. Bonaza,
geb. Freinw v. Lois.

detta.

detta.

detta.

I.
Kamer Musik

N^o

g.) Quatuors.

geschenkt.

Capuzzi

1
II

Frau Nep. v. Bonaza,
geb. Freiinn v. Loos.

Mistiweczek

2
II

detta

Titi

3
II

detta

Lidel

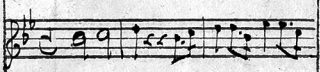
4
II

detta

Cambini

5
II

detta

Giardini

6
II

detta

Ottolina

7
III

detta

Haydn, Jos.

8
III

Hr. Carl Freih. v. Loos

detto

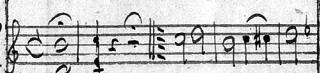
9
III

detto

detto

10
III

detto

Bilten, št. 16, 2024

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

31. decembra 2024

Naklada:

40 izvodov

ISSN 1855-8445

Na naslovnici:

Omembe glasbenih darov gospe Nepomucene pl. Bonazza, rojene baronice Zois, in gospoda Karla barona Zoisla Filharmonični družbi do leta 1804 (NUK, Glasbena zbirka, Arhiv FD).

Uvodna beseda

Ob koncu leta 2024 lahko ponovno zapišemo, da je za nami še eno uspešno leto v delovanju Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja. Društvenih aktivnosti je bilo sicer nekaj manj kot prejšnja leta, k čemur je pripomogla tudi višja sila, ki nam je preprečila tako izvedbo enega od štirih predavanj kot tudi strokovne ekskurzije. Vendar nič hudega, nihanja so značilna za vse procese. Vse manjka-joče aktivnosti bomo nadoknadili v letu 2025.

Sezono predavanj je otvorila muzikologinja Metoda Kokole, ki je predstavila obsežne stike baronov Zoïsov z glasbenimi ustvarjalci druge polovice 18. stoletja pa tudi njihovo lastno živahno glasbeno poustvarjanje. Zoïsi so bili na tekočem s takratno najšodobnejšo glasbeno produkcijo, o čemer priča njihova ohranjena korespondenca. Predavateljica je predavanje popestrila s številnimi zvočnimi primeri, ki so sicer dostopni tudi na spletu.

V drugem predavanju je literarni zgodovinar Matija Ogrin opozoril na rokopise kot manj raziskano gradivo znotraj starejše slovenske književnosti. Če se je to doslej raziskovalo predvsem s pomočjo natisnjenih del, pa pritegnitev rokopisov kaže na povsem nove možnosti raziskovanja predmodernega literarnega sistema.

V tretjem in letos zadnjem predavanju pa nas je umetnostna zgodovinarica Tina Košak popeljala v miselni svet plemstva 17. in 18. stoletja in njegovo fascinacijo nad eksotičnimi deželami in ljudstvi v Afriki, Aziji in Ameriki. Ta fascinacija se je med drugim kazala tudi v upodabljanju pripadnikov ljudstev iz daljnih dežel, upodobitve pa so krasile marsikateri grad ali mestno palačo. Predavateljica je raziskala predloge za omenjene upodobitve, ki so izvirale predvsem iz del nizozemskih potopiscev, založnikov in kartografov, ta pa so sestavljala knjižnico marsikaterega kranjskega ali štajerskega plemiča.

Poleg predavanj je bilo društvo aktivno na simpozijemskem področju. Tako je kot soorganizator sodelovalo pri dveh znanstve-

nih posvetih, povezanih s pomembnimi obletnicami. Majski simpozij, ki je bil izveden v sodelovanju s Slovensko matico, je bil posvečen 250-letnici Splošnega šolskega reda Marije Terezije, ki je pomenil začetek obveznega in široko dostopnega izobraževanja. Na simpoziju so nastopili raziskovalci in raziskovalke z različnih slovenskih izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih ustanov (tudi člani našega društva) ter v svojih referatih predstavili idejni, politični, pedagoški, etnološki in jezikovni kontekst terezijanskega obdobja, v katerem je izšel zakonik.

Drugi znanstveni posvet je potekal 25. novembra 2024 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani in je nastal kot obeležitev 180-letnice prve javne rabe modernega imena Slovenija. Dogodek so poleg društva soorganizirali še Študijski center za narodno spravo, Slovensko zgodovinsko društvo za novejšo in sodobno zgodovino, Slovenska matica ter Fakulteta za slovenske in mednarodne študije (Nova univerza). Tudi na tem posvetu so sodelovali nekateri člani našega društva in predstavili raznovrstne perspektive, povezane z zgodovinskimi poimenovanji današnjega slovenskega prostora – vse do vzpostavitve moderne slovenske države.

Člani in članice društva z veliki pričakovanji vstopamo v leto 2025 in se veselimo novih društvenih uspehov.

Miha Preinfalk
urednik Biltena

VSEBINA

Povzetki predavanj 2024

Metoda Kokole: *Glasbeni odmevi iz palače na Bregu: poskus zvočne podobe*

Matija Ogrin: *»Slovensko baročno slovstvo«: nov vpogled v slovensko literarno kulturo 18. stoletja*

Tina Košak: *Ilustracije potopisov in opisov kolonij kot likovni vir na prelomu v 18. stoletje. Podobe prebivalcev Amerike, Afrike in Azije na štajerskem podežlju*

Poročila z znanstvenih posvetov

Znanstveni simpozij ob 250-letnici Splošnega šolskega reda Marije Terezije (Simon Malmenvall)

Slovenija – poimenovanja in pojmovanja skozi stoletja. Ob 180. obletnici prve javne rabe modernega imena Slovenija (Anže Hobič)

POVZETKI PREDAVANJ 2024

63. predavanje – 13. 2. 2024

Metoda Kokole*

Glasbeni odmevi iz palače na Bregu: poskus zvočne podobe

Zgodba o glasbi pri Zoisovih se po doslej znanih podatkih začenja v času izgradnje nove veličastne ljubljanske rezidence Michelangela Zoisa in njegove družine. Govori o glasbi, ki je ali bi lahko po doslej znanih podatkih odmevala v družinskem salonu ali morebitni glasbeni sobi, kjer je leta 1770 in tudi pozneje za čembalom sedela njegova hčerkica Nepomucena. Zvočno predstavljeni repertoar, ki ga lahko neposredno ali posredno povežemo z družino Zois v 18. stoletju, je raznovrsten in tipičen za bolj ali manj zasebna glasbi naklonjena družinska srečanja svojega časa in prostora: od priljubljenih opernih arij in salonske inštrumentalne glasbe do komornih del, katerih natise ali prepise so Michelangelovi potomci do leta 1804 darovali novemu ljubljanskemu glasbenemu društvu.

Komično opero *L'incognita perseguitata* je skomponiral Pasquale Anfossi za karnevalsko sezono v rimskem gledališču Teatro delle Dame leta 1773. (Zvočni primer 1; gl. seznam spodaj) Besedilo je prispeval Giuseppe Petrosellini, ki se je močno naslonil na komedijo Carla Goldonija. Anfossijevo opero so prav tako v času karnevala predstavili v Benetkah leta 1778 in še istega leta tudi v Celovcu in Gorici. Zadnji predstavi sta pripravila impresarija Pietro Rosa in Domenico Negri, oba znanca ljubljanskega gledališkega ob-

* doc. dr., ZRC SAZU, Muzikološki inštitut, Ljubljana
metoda.kokole@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8340-1082>

činstva. Pietro Rosa je bil s Zoisovimi verjetno celo v prijateljskih odnosih, zato smemo sklepati, da je bila Anfossijeva glasba znana tudi v palači na Bregu, kjer so v družinski knjižnici med drugim hranili beneško izdajo Goldonijevih komedij iz leta 1770.

Prav tega leta sta Michelangelovega najstarejšega sina iz drugega zakona, Žigo Zoisa, ki se je tedaj že vrnil s študija in je velika palača na Bregu že postala glavna družinska rezidenca, tam v juniju in novembru dosegli dve ohranjeni pismi Benečana Giuseppa Baldana. V glasbenem svetu je Giuseppe Baldan prvo kopistično ime v Benetkah v šestdesetih pa vse do poznih sedemdesetih let 18. stoletja. Bil je glavni prepisovalec notnega gradiva za vsa tri osrednja beneška gledališča, njegovi rokopisi pa so sloveli kot glasbeno zelo zanesljivi in lahko berljivi z značilnim okrasjem naslovnih strani.

Skupaj s prvim pismom je Baldan poslal tudi sonatine za čembalo za Žigovo sestro, takrat enajstletno Marijo Felicito Johano Nepomuceno. Kopist se opravičuje za zamudo, ker da je imel ogromno dela z operami, ki so bile izvedene v času vnebohodnega sejma. Note za lahke sonate oziroma sonatine v slovenskem prostoru najdemo tudi v približno sočasnem učbeniku za glasbila s tipkami, ki se je ohranil v Novem mestu. (Zvočni primer 2; gl. seznam spodaj) Baldan je v istem pismu podrobneje pisal tudi o glasbenih delih, ki jih še pošilja oz. jih pripravlja: prepis sezonskih glasbenih del (verjetno operne arije), dva basovska parta za kvarteta, stavek *Grave* [Domenica] Galla, novi koncert za prečno flavto in koncert za violino. V Zoisovi družini hiši so bili, sodeč po informacijah iz Baldanovih pisem, vsaj štirje aktivni glasbeniki; poleg sestrice čembalistke vsaj še osebe, ki so igrale godala in prečno flavto. (Zvočni primer 3; gl. seznam spodaj)

V naslednjem ohranjenem pismu se Baldan zahvaljuje za poslane informacije o gledališču in sporoča, da bo neimenovani osebi dal štiri opere, za katere upa, da bodo ljubljanskemu občinstvu povšečne. Kljub nepopolno ohranjenim podatkom lahko sklepamo, da so Baldanovi mladi kopisti leta 1770 prepisovali arije iz opere *Volo-*

geso danes pozabljenega skladatelja Giuseppa Colle, pa dveh komičnih oper *Amor lunatico* Baldassara Galuppija in *Il carnovale* danes skoraj pozabljenega Antonia Boronija. Boroni je med letoma 1764 in 1778 sodeloval kot stalni kapelnik in skladatelj operne skupine Giuseppa Bustellija, ki je leta 1769 pripravil zelo uspešno operno sezono v ljubljanskem stanovskem gledališču s kar štirimi komičnimi operami modnih italijanskih skladateljev. V danes pretežno porazgubljeni glasbeni zbirki Žige Zoisa se je zagotovo nahajal vsaj en libreto iz omenjene Bustellijeve sezone. Sumiti smemo, da bi v hišo na Bregu lahko preko Baldana prispela tudi katera od Boronijevih uspešnic. (Zvočni primer 4; gl. seznam spodaj)

Kdo bi lahko v Zoisovem domu v začetku sedemdesetih letih muziciral oziroma kaj vemo o glasbeni vzgoji, nagnjenjih oziroma aktivnostih v njihovem družinskem krogu? Dejstva govorijo takole: oče Michelangelo je bil leta 1767 zabeležen med člani Akademije ljubljanskih filharmonikov, Žiga je bil znan kot ljubitelj in podpornik glasbe in prav tako njegov mlajši brat Jožef. Anton in Nepomucena sta igrala čembalo. Glasba je bila na Bregu pri Zoisovih domača in tako samoumevna, da se o njej niti ni posebej govorilo. Otroci, sorodniki in prijatelji so igrali razna glasbila, plesalo se je in prepevalo, kot se je to počelo v vseh večjih in pomembnejših ter glasbi naklonjenih hišah po Evropi. Vsekakor velja med glasbeno aktivnimi člani širše družine in znancev omeniti tudi Francesca ali Franca, sina slavnega zdravnika Krisostoma Pollinija, ki je bil s Zoisi v dvojnem sorodstvu. Francesco Pollini je bil v osemdesetih letih aktiven na Dunaju, kjer se je gibal v glasbenih krogih Antonia Salierija in Wolfganga Amadeusa Mozarta, kamor sta ga vpeljala Jožef Zois in njegova druga žena, Dunajčanka Katarina (rojena Auenbrugger), odlična čembalistka in pevka. (Zvočni primer 5; gl. seznam spodaj) Pollinijev stalni naslov je bila vse do leta 1802 hiša na Starem trgu (danes št. 21) v Ljubljani, zato bi dejansko lahko tudi še v osemdesetih letih vsaj občasno sodeloval pri muziciranju pri Zoisovih.

Po letu 1770 imamo več podatkov o stikih Žige Zoisa z glasbeno-gledališkimi krogi v Ljubljani. Iz njegovih ohranjenih pisem, ki jih je med februarjem 1773 in junijem 1775 poslal Giacomu Casanovi v Trst, lahko izluščimo vrsto z gledališčem in glasbo povezanih imen, ki jih povezujemo z njegovim kulturnim krogom v Ljubljani: omenja barona Brigida, nedvomno Jožefa, ki mu je bila leta 1773 posvečena ljubljanska predstava komične opere *La locanda* Giuseppa Gazzanige, barona Janežiča in grofa Henrika Auersperga, oba znana ljubitelja glasbe, pa tudi Dubrovničana viteza Sorgo (diplomat in skladatelj Luka Sorkočević). Zadnji je Žigo Zoisa v Ljubljani večkrat obiskal, leta 1773 in nato vsaj še enkrat leta 1782. Sorkočević, ki je bil glasbeno šolan tudi v Italiji, je znan predvsem kot skladatelj komorne inštrumentalne glasbe. (Zvočni primer 6; gl. seznam spodaj)

Neposredno z gledališkimi krogi sta povezani imeni ljubljanskega gledališkega inšpektorja Jožefa Leopolda Wieserja in ime mlade *buffo* pevke Elisabethette Minghelli, ki sta jo oba, tako pošiljatelj kot prejemnik pisma, dobro poznala. V času karnevala leta 1773 je pela Ljubljani, naslednje leto pa v Trstu. Pela je na primer vlogo Sandrine v slavni operi Niccolòja Piccinija *La buona figliuola*. (Zvočni primer 7; gl. seznam spodaj)

V literaturi o Žigu Zoisu se vedno znova in znova pojavlja navedba, da je bil 20. februarja leta 1776 krstni boter »sinu komedijanta Antonia Palminija in Helene Rosin«. Dejansko gre za *buffo* pevca, in sicer imenovanega Antonia Palminija in Elene Rosa, poročene Palmin, hčere Pietra Rose, takrat opernega impresarija. Iz podatkov v Milanskem gledališkem almanahu za leto 1778 lahko sklepamo, da se je v kranjsko prestolnico skupina vrnila in to s kar štirimi komičnimi operami, med katerimi je bila tudi Paisiellova *La Frascatana*. Za to se zdi, da je bila v Zoisovem krogu še posebno priljubljena. V svoji knjižnici je imel zagotovo vsaj izvod libreta za celovško predstavo.

Za štiri leta poznejšo izvedbo impresarija Emanuela Schikanedra, v februarju 1782 v Ljubljani, je to opero v nemški jezik prevedel Anton Tomaž Linhart in »ljubek napev« Nardona iz prvega dejanja tudi poslovenil. (Zvočni primer 8; gl. seznam spodaj)

To, da se je baron Žiga Zois še posebno zanimal za glasbeno gledališče in je gostovanja italijanskih impresarijev tudi gmotno podpiral, je znano dejstvo. Njegove računske knjige kažejo, da je leta 1781 z občutno najvišjim osebnim vložkom podprl prihod Pietra Antonia Maschiettija. Zois je dobro poznal in podpiral tudi zakonski par Bartollini, ki je v ljubljanskem stanovskem gledališču gostoval več sezon od pomladi 1787 do poletja 1790. V svoji zbirki je hranil vrsto natisnjenih opernih besedil Bartollinijevih ljubljanskih uprizoritev. Živo zanimanje barona Zoisa z Brega za glasbeno gledališče in glasbo v devetdesetih letih 18. stoletja je razvidno tudi iz ohranjenе družinske korespondence, na primer pisma nečaka Avgušтина z Dunaja, z datumom 11. november 1793. Tam stricu Žigi natančno poroča o operah, ki jih je poslušal na Dunaju, ter omeni tudi muziciranje pri stricu in teti (Jožef in njegova žena Katarina), ki je mojstrica v petju in igranju. Iz Avguštinovega pisanja je jasno razbrati, da sta bila tako Žiga kot tudi brat Karel velika poznavalca in ljubitelja Mozartove glasbe.

To, ali je Žiga Zois tudi sam muziciral, še vedno ostaja neodgovorjeno vprašanje. Zdi pa se povsem verjetno, še posebej, ker je bil od vsega začetka tudi član novoustanovljene ljubljanske Filharmonične družbe. Novih glasbenih del za muziciranje v hiši na Bregu ni naročal le leta 1770, kar dokazuje zaključek pisma enega njegovih naravoslovnih kolegov, beneškega trgovca Giacomu Morosiniju, z dne 21. oktobra 1778. Ta prav na koncu pisma pristavi: »Z naslednjim poštnim vozom boste prejeli pošiljko koncertov, divertimentov ter sonat za čembalo in flavto.«

Domnevamo lahko, da se je aktivno muziciranje druge generacije Zoisov, njihovih sorodnikov in prijateljev v palači na Bregu v Ljubljani nadaljevalo vsaj do okoli leta 1782, ko se je hišna pianist-

ka, že obravnavana Žigova sestra Nepomucena, poročila z Janezom Nepomukom Bonazzo. Brat Jožef se je preselil na Dunaj in prav tako sorodnik Francesco Pollini. Glasba zagotovo ni utihnila, a domnevam, da je družinsko muziciranje znova zares zaživelo šele z naslednjo generacijo Zoisov.

Med glasbeno aktivne pripadnike tretje generacije Zoisov zagotovo lahko štejemo vsaj dokumentirane člane ljubljanske Filharmonične družbe: hčerki Žigovega brata Jožefa iz prvega zakona, Cecilijo in Ano oziroma Nino, poročeno Gold, ter njunega mlajšega brata Karla. Karl je kot član Filharmonične družbe prvič zabeležen leta 1803 in je ustanovi že takoj ob vstopu poklonil kar nekaj Mozartovih in Haydnovih skladb, ki so bile nato ustrezno označene v prvem katalogu društvenih muzikalij iz leta 1804. V Glasbeni zbirki NUK sta se do poklonjenih not so danes ohranili dve Mozartovi simfonični deli v dunajskih natisih iz let 1792 in 1793. (Zvočni primer 9; gl. seznam spodaj)

Med aktivnimi članicami Filharmonične družbe seveda ni manjkala gospa Nepomucena pl. Bonazza, rojena baronica Zois, ki je tudi po poroki ostala aktivna pianistka. Tako kot brat Karel je tudi ona Filharmonični družbi poklonila kupček svojih not, pisan izbor godalnih kvartetov danes manj znanih skladateljev zadnjih desetletij 18. stoletja. V Glasbeni zbirki NUK še danes najdemo štiri od poklonjenih glasbenih del, natisnjenih med letoma 1779 in 1783. Poleg teh tiskov, ki z letnicami izida dokazujejo omenjene nakupe komornih glasbenih del, o katerih si je Žiga Zois dopisoval s svojimi evropskimi prijatelji in partnerji, je Nepomucena društvu poklonila tudi rokopisne prepise partiture in partov pevskega kvinteta Antonia Salierija. Eden od prepisov je bil izdelan v Benetkah leta 1779, v kopistični delavnici družini Zois dobro znanega Giuseppa Baldana.

Vse povedano dokazuje, da so pri Zoisovih intenzivno muzicirali tudi doma. Ne le, da je Žigova mlajša sestra postala virtuoza čembalistka in pozneje pianistka, v salonu na Bregu so že v sedem-

desetih letih 18. stoletja zvene le tudi priredbe opernih arij ter najrazličnejša komorna dela – sonate za čembalo pa koncerti za prečno flauto ali violino ter najsodobnejši godalni kvarteti, pridobljeni predvsem z Dunaja in iz Benetk, a tudi iz drugih pomembnejših glasbenih središč tedanje Evrope.¹

Legenda zvočnih primerov

Primer 1: Pasquale Anfossi: *L'Incognita perseguitata*; »Sinfonia avanti l'opera« (na spletu je na voljo več posnetkov).

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=eejToEdVa7w>

Primer 2: Anon.: *Sonata ex C*; 55. primer v učbeniku *Osnove klavirske in orgelske igre*; rokopis št. 511 v Knjižnici Frančiškanskega samostana v Novem mestu.

<http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:okoi/VIEW/>

Primer 3: Domenico Gallo: *Trio sonata v G-duru*, 1. stavek« (na svetovnem spletu je na voljo več posnetkov).

<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=domenico+gallo+trio+sonata#fpstate=ive&vld=cid:4236bc99,vid:ZNnSTn3Q4RU,st:0>

¹ Predavanje oziroma to besedilo je rezultat dela v okviru raziskovalnega programa *Raziskave glasbene preteklosti na Slovenskem* (ARIS P6-0004) in raziskovalnega projekta *Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča (1670-1848)* (ARIS J6-50203). Daljši znanstveni prispevek na to temo je objavljen v zborniku, ki bo izšel leta 2025: Metoda Kokole, »Glasba pri Zoisovih v Ljubljani«, v: *Zois: Študije* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC (Apes academicae, 5), 2024 (v tisku).

Primer 4: Antonio Boroni: *L'amore in musica*; primer komične arije (na spletu je dostopen video posnetek).

<https://www.youtube.com/watch?v=uk1HsxOHpQY>

Primer 5: Wolfgang Amadeus Mozart: arija »Non temer, amato bene!«, za izvedbo F. Pollinija v operi *Idomeneo* izvedeno na Dunaju 1786 (poustvaritev A. Biščeviča na koncertu cikla Harmonia concertans – Stara glasba na Novem trgu 20. novembra 2019 v Atriju ZRC v Ljubljani).

Primer 6: Luka Sorkočević (1734–1789): Trio v G-duru, 1. stavek (na spletu je dostopen video posnetek).

<https://www.youtube.com/watch?v=SUax2gVtjeg>

Primer 7: Niccolò Piccinni: *La buona figliuola*; »Sono una giovane«, drugo solo točka Sandrine v prvem dejanju (na spletu je dostopen posnetek cele opere).

<https://www.youtube.com/watch?v=ogr0AlCbV68>

Primer 8: Giovanni Paisiello: »Na vem, zhe je kei fletno« (poustvaritev A. Biščeviča na koncertu cikla Harmonia concertans – Stara glasba na Novem trgu 20. novembra 2019 v Atriju ZRC v Ljubljani).

Primer 9: Wolfgang Amadeus Mozart: Tretji menuet iz *Haffnerjeve serenade* v D duru KV 250 (248b) (na spletu so na voljo številni posnetki).

Baldanova naslovnica prepisa Salierijevega kvinteta: »Ah la rabbia mi divora« iz drugega dejanja opere La scuola de'gelosi: (1779). Nepomucena Zois je to delo darovala ljubljanski Filharmonični družbi (NUK, Glasbena zbirka, Arhiv FD).

Matija Ogrin*

»Slovensko baročno slovstvo«: nov vpogled v slovensko literarno kulturo 18. stoletja

Starejša slovenska književnost se pokaže v novi in zanimivi luči, če jo motrimo skozi rokopise in ne le skozi tiskane knjige. Starejša literarna veda je namreč v veliki meri preučevala slovensko književnost le z gledišča tiskane knjige. Če bi poanto nekoliko priostriili, bi lahko rekli, da je bila starejša zgodovina slovenske literature nekakšna komentirana bibliografija tiskanih del v slovenščini.

Zaradi raznih zgodovinskih razlogov so mnoga besedila, napisana v slovenščini v dolgi dobi od 17. do zgodnjega 19. stoletja, ostala v rokopisih. Niso mogla prodreti v območje tiskane knjige. Z raziskavami rokopisov se je pokazalo, da je bilo teh besedil precej in da nam pomembno dopolnijo podobo baročne in razsvetljenske dobe. Rokopisna kultura je tem besedilom omogočala obstoj, izposoj, prepisovanje, recepcijo.

V predavanju smo predstavili nekaj konkretnih novejših odkritij na področju tega deficitarno raziskanega gradiva. Novosti so bile odkrite na področju vseh treh literarnih vrst, pesništva, proze in tudi dramatike. Skupno jim je, da so vsa ta slovenska besedila živele le v okviru rokopisne kulture.

V 13. stoletju je cistercijan Arnulf iz Louvaina (~1200–1250) napisal daljšo pasijonsko pesnitev »*Rhythmica oratio ad unum quodlibet membrorum Christi patientis et a cruce pendentis*«. Pesnitev sestavlja sedem delov po 10 petvrstičnih kitic, skupaj 350 verzov. Presenetljivo je, da sta se ohranila kar dva samostojna, med sabo neod-

* doc. dr., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana, matija.ogrin@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2646-2567>

visna slovenska prevoda. Prvi je celovit in ga hrani *Kalobski rokopis*, kjer je prepesnjen, kakor izvirnik, v petvrstičnih kiticah. Drugi prevod je ohranjen le deloma: samo dva od sedmih delov pesnitve sta bila prepisana v t. i. *Muzejski rokopis* (RRSS Ms 135), prepesnjena v šestvrstičnih kiticah. Gre torej za dve metrično povsem različni in neodvisni prepesnitvi. Verjetno vsaj ena od obeh poteka iz Stične, saj je bila »Rhythmica oratio« ena od pomembnih cistercijanskih hvalnic in meditacij Kristusovega trpljenja. Med drugimi pesemskimi besedili predavanje predstavi nedavno odkrito pesem o smrti iz srede 17. stoletja, ki je vpisana v latinsko edicijo Kempčana iz 1643 (RRSS Ms 191). Pesem zaznamuje nenavadno nasprotje med neurejenim pravopisom in literarno-estetsko oblikovanim verznim sestavom; nekatera mesta z izrazito poetičnim nabojem vsebujejo zgodnje pojavitve metafore v slovenski lirski pesmi.

Na področju slovenske baročne proze ima izrazito literarno vrednost skupina rokopisov s slovenskimi prevodi monumentalnega besedila nemškega kapucina Martina Cochemskega (1634–1712) *Das Grosse Leben Christi*. Ti slovenski rokopisi vsebujejo besedilo, ki je v primerjavi z nemškim izvirnikom močno okrajšano, povzeto in strnjeno. To rokopisno izročilo je bilo večidel le fragmentarno ohranjeno. Edini skoraj v celoti ohranjen je *Poljanski rokopis* (RRSS Ms 23). Zanimiv pa je tudi njegov starejši protograf, *Sadnikarjev rokopis o Jezusovem življenju v 103 postavah* (RRSS Ms 194), ki vsebuje več mest, kjer slovenski tekst odstopa od nemškega s samostojno literarno invencijo.

Kot primer rokopisnega dramskega besedila je bil predstavljen dramolet iz leta 1791 duhovnika Silvestra Mureta (1743–1810) »Pogovar od pijače inu ventočejna tega vina med enim g. fajmoštram inu med šterjimi farmanim«. Igra z razsvetljensko težnjo k razumni in zmerni uporabi zemeljskih dobrin, nastala le leto dni po obeh Linhartovih priredbah, prikazuje poskus dobrohotnega župnika, da bi štiri svoje farane odvrnil od nezmernega uživanja vina. Ob tej težnji so v posameznih replikah opazne še baročne slogovne

prvine, npr. realistična drastika v opisovanju vinjenega človeka. V svoji zvrsti je Muretova igra o točenju vina s težnjo k zmernosti in urejenosti kot dobrobiti človeka brez dvoma najzgodnejše ohranjeno delo te vrste v slovenski dramatiki.

Ta in številna druga rokopisna besedila iz 17. in 18. stoletja kažejo, da je slovenska književnost v zgodnjem novem veku pogosto sprejemala besedila iz latinskega in nemškega slovstvenega konteksta. To je potekalo v raznih oblikah in načinih, tako da so pisci besedila ob prevajanju tudi prepesnili, včasih predelali, strnili, ob tem tudi improvizirali ter dodajali nove vsebinske elemente. Redkeje, toda nedvomno so nastajala tudi besedila z višjo stopnjo izvirnosti, tako denimo pesem o smrti v *Pernerjevem rokopisu* in Muretova igra *Pogovor o točenju vina*. Pri tem je zlasti za baročna besedila značilno, da so prešla v daljšem časovnem loku iz okolja visoke (samostanke) kulture v okolje nižje, bolj popularne ljudske kulture. Ta recepcija pa nikoli ni bila pasivna, marveč vselej aktivna, preoblikujoča: v baročni kulturi je princip kreativnosti pomenil preoblikovanje prevzetega, pesnjenje ob sprejetem, ustvarjanjem ob izročnem.

Druga pomembna značilnost slovenskih besedil baročne dobe je, da bralca v večji meri vodijo k religioznim temam, k obzorju svetega in božjega in v tem smislu implicirajo njegov duhovni ali bivanjski vzpon. Težnja k takšnemu duhovnemu vzponu je neogibno vodila tudi k vzponu slovenskega jezika: v baročnih tekstih je čutiti, kako se slovenščina bolj ali manj spretno vzpenja k slovesnemu, prazničnemu, vzvišenemu. Metafizični vzgon slovenskega baroka je hkrati bil tudi vzgon slovenskega jezika in estetske forme.

Tretja pomembna lastnost slovenskih baročnih besedil je njihova notranja enovitost: najprej enovitost vere in kulture, med katerima ni še nobenega trenja, nobene razpoke, ob tem pa enovitost visokega in ljudskega, umetnega in prvinskega. Vse to daje slovenskim baročnim besedilom značaj klasičnega. Slovenski barok je

imel v zgodovini slovenske kulture podobno ali analogno vlogo, kakor sta jo imela pri zahodnih narodih srednji vek in renesansa.

Predstavljena besedila nakazujejo, da rokopisi kot manj raziskano, toda raznoliko gradivo, sestavljajo nekakšen predmoderni literarni sistem, ki je v zasnutku vseboval vse literarne vrste in bil v živi interakciji s svojim socialnim okoljem.

Za ponazoritev te raznolikosti smo ob koncu predavanja predstavili novo zbirko elektronskih izdaj »Slovensko baročno slovetvo«, ki jo izdaja Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Z objavo te zbirke na spletu smo želeli uvesti in zaznamovati 17. oktober kot dan starejše slovenske književnosti. Datum 17. oktober je dan smrti Janeza Krstnika Svetokriškega (*1647, +17. 10. 1714), nespornega klasika starejše slovenske književnosti, saj Svetokriški uteleša večino, če ne vseh kakovosti baročne kulture, ki smo jih v predavanju skušali nakazati.

Tina Košak*

**Ilustracije potopisov in opisov kolonij kot likovni vir
na prelomu v 18. stoletje
Podobe prebivalcev Amerike, Afrike in Azije na
štajerskem podežlju**

Zbirka okrog 102 slik iz Vurberka predstavlja glavnino umetnostne zapuščine grofov Herberstein v Pokrajinskem muzeju Ptuj. Osrednji del zbirke so t. i. turkerije, kot malce posplošeno poimenujemo tri serije s skupno 47 slikami, ki so jih grofje Herbersteini leta 1907 prenesli na ptujski grad in z njimi opremili tamkajšnjo veliko dvorano, kjer visijo še danes. Nastale so v tesnem naslonu na ilustracije v potopisih in geografskih opisih vzhodnih dežel in drugih celin. V predavanju so bila podrobneje predstavljena dela nizozemskih avtorjev, ki so botrovala nastanku t. i. tretjega cikla s 15 upodobitvami prebivalcev Azije, Afrike in Amerike. Za to serijo, ki je z vidika zanimanja lokalnega plemstva za neevropske kulture najzanimivejša, pa sta bili doslej kot vizualna vira znani le ilustraciji iz opisa odprave Nizozemske vzhodnoindijske družbe Johana Nieuhofa (*Het gezantschap der Neêrlandtsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham, den tegenwoordigen keizer van China*, Amsterdam 1666), oziroma iz njegovega nemškega prevoda, po katerem sta bili povzeti podobi Kitajca in Kitajke. Najnovejša raziskava, usmerjena zlasti v produkcijo uspešnega založnika in kartografa Jacoba Meursa, pa je pokazala, da so tudi druge podobe iz te serije

* doc. dr., ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana, tina.kosak@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-7770>

nastale na osnovi ilustracij v knjigah, ki jih je izdal in delno tudi sam zasnoval ta založnik. Dve sliki, podoba Egipčanke in supra-
porta z upodobitvami orientalca in Azijca, sta bili posneti po nem-
škem prevodu izjemno priljubljenega monumentalnega opisa Afrike
Olferta Dapperja (*Naukeurige Beschrijvingen der Afrikaensche
gewesten* [...], Amsterdam 1668), kar sedem figur pa je nastalo v
naslonu na nemški prevod delo Arnoldusa Montanusa o Ameriki
(*De Nieuwe en Onbekende Weereld: of beschryving van America en
't Zuid-Land*, Amsterdam 1671). Tako Dapper kot Montanus sta
značilno enostranski pripovedi o zgodovini osvajanj in naselitvah
ter o naravi in avtohtonih ljudstvih povzemala po obsežnem naboru
starejših del in neobjavljenih rokopisih misijonarjev, ki jima jih je
priskrbel Meurs. Založnik je s pomočjo slikarskih pomočnikov
poskrbel tudi za ilustracije v obeh knjigah, pri katerih se je naslonil
na ilustracije v starejših opisih kolonij, med drugim dobro znane
bakroreze, s katerimi je svojo obsežno serijo knjig o kolonialnih
osvajanjih drugih celin opremil Theodor de Bry. Identifikacija li-
kovnih virov je resda omogočila tudi ustreznejšo opredelitev izvora
upodobljenih staroselcev na vurberških slikah, vendar je pri tem
treba poudariti, da noša upodobljenih v obeh knjigah ni povsem ve-
rodostojna. Meurs jo je sicer zasnoval po opisih, a jo je pri tem v
veliki meri prilagodil, tudi za to, da bi povečal prodajo knjig.

Popisi knjig v zapuščinskih inventarjih pričajo o tem, da so
bile te omenjene v nemških prevodih prisotne tudi v kranjskih in
štajerskih plemiških knjižnicah. Še največ jih najdemo v zapuščini
Janez Vajkarda Valvasorja, kjer so se ohranili nemški prevodi vseh
Dapperjevih del o Aziji in Afriki, Montanusovi knjigi o Ameriki in
odpravi pri japonskem cesarju ter celotna de Bryjeva serija o Ame-
riki. Nemške prevode Dapperjeve in Montanusove knjige se pojav-
ljajo tudi v inventarjih štajerskih plemičev. Posamezniki so se nad
opisi in ilustracijami tamkajšnjih prebivalcev navdušili do te mere,
da so dali s slikami, posnetimi po njih, opremiti svoje rezidence.

Vurberške turkerije so prvič izpričane leta 1737 v inventarju zapuščine Kristine Krescencije grofice Attems, roj. grofice Herberstein (1658–1737). Iz njega je razbrati, da je takrat večina slik visela v prvem in drugem nadstropju stolpa na Vurberku. V mali dvorani v nadstropju stolpa so tako med drugim popisali tudi osem »upodobitev različnih ljudstev«, s katerimi lahko identificiramo del cikla. Preostali del serije je bil skupaj z drugimi turkerijami izobešen po drugih sobanah. Med okoliščinami, ki so vplivale na naročilo tega in nekaterih drugih ciklov, ne gre spregledati dejstva, da je bil Attemsov predhodnik, Kristinin drugi soprog in njen daljni sorodnik Maksimilijan Sigmund grof Herberstein (1655–1703) strasten bralec in lastnik obsežnih knjižnic v svoji mestni rezidenci na današnji ulici Bürgergasse 6 v Gradcu in v dvorcu Authal na Gornjem Štajerskem. Knjige v Gradcu so bile ocenjene na kar 1200 goldinarjev, v Authalu pa so popisali več kot 200 knjig, med drugim nemški izvod Nieuhowe knjige nemška izvodoma Dapperjevih opisov Afrike in Azije. Tudi nekatere druge v Authalu popisane knjige kažejo na zanimanje za neevropske kulture, zaradi česar lahko Maksimilijana Sigmunda upravičeno upoštevamo kot najverjetnejšega (so)naročnika te in verjetno tudi katere od drugih vurberških serij turkerij.²

² Ta tematika je bolj obširno predstavljena v Tina Košak: Neznani svetovi: vurberška serija upodobitev neevropskih ljudstev in nizozemski ilustrirani opisi Azije, Afrike in Amerike. *Studio et labore, arte et humanitate: jubilejni zbornik za Marjeto Ciglencéki* (ur. Polona Vidmar). Ljubljana, Založba ZRC, 2024, str. 149–185; in na portalu Alternator (<https://www.alternator.science/sl/daljse/iz-knjige-na-slikarsko-platno-podobe-prebivalcev-amerike-afrike-in-azije-na-stajerskem-podezelju/>)

Arnoldus Montanus, De Nieuwe en Onbekende Weereld of beschryving van America en 't Zuid-Land, frontispis, 167 (foto: Tina Košak).

Znanstveni simpozij ob 250-letnici Splošnega šolskega reda Marije Terezije

V letu 2024 je minilo četrto tisočletje od izida »Splošnega šolskega reda za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih in kraljevih dednih deželah« (nem. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern*). Dokument, objavljen leta 1774, je prvi državni zakon za področje osnovnega šolstva, ki je veljal na glavnini ozemlja današnje Slovenije. V skladu z njegovim obsegom in smotrom ga je v sodobnem jeziku mogoče opredeliti kot šolski zakonik. Izid reda predstavlja prelomni dogodek na področju izobraževanja in kulture v slovenski in srednjeevropski zgodovini.

Oblast pod vodstvom Marije Terezije (vladala: 1740–1780) in njenega sina Jožefa II. (vladal: 1780–1790) je v avstrijskem delu Habsburškega cesarstva začela vzpostavljati centralno voden državni šolski sistem. Uradno je vključeval vse družbene sloje in otroke obeh spolov od šestega do dvanajstega leta, pomenil je začetek obveznega in široko dostopnega izobraževanja. Nastanek šolskega zakonika je pomembno zaznamovala razsvetljenska misel, ki je poudarjala vlogo človeškega razuma in širjenje izobrazbene ravni za okrepitev učinkovitosti in bogastva države, izboljšanje moralnega življenja in rast splošne sreče prebivalstva. Glavni namen terezijansko-jožefinske šolske reforme je bila širitev pismenosti in utrditev kulture pisane besede. Izid reda je vplival na tiskanje šolskih priročnikov in drugih knjig v deželnih (ljudskih) jezikih, s čimer je prispeval tudi k razvoju izraznih zmožnosti in večji javni veljavi slovenskega jezika.

V počastitev jubileja omenjenega zakonika je Slovenski šolski muzej skupaj s Slovensko matico in Slovenskim društvom za preučevanje 18. stoletja organiziral »Znanstveni simpozij ob 250-letnici Splošnega šolskega reda Marije Terezije«, na katerem je bilo

predstavljenih deset prispevkov. Nastopajoči z različnih slovenskih izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih ustanov so odstrli idejni, politični, pedagoški, etnološki in jezikovni kontekst časa, v katerem je izšel zakonik. Simpozij je potekal 22. maja 2024 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani.

Na začetku simpozija je nastopajoče in poslušalce nagovorila Janja Zupančič, državna sekretarka na Ministrstvu za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije. Poudarila je, da se je v četrto stoletje na področju vzgoje in izobraževanja odvilo veliko sprememb, osnovna načela pa medtem ostajajo enaka. »Od uvedbe istočasnega poučevanja večje skupine otrok v istem prostoru so se metode poučevanja in pedagoški pristopi razvili od strogega frontalnega pouka k bolj inkluzivnim in interaktivnim metodam, ki pri mladih spodbujajo in razvijajo kritično mišljenje, ustvarjalnost, sodelovanje in reševanje problemov. Ko povežemo pretekle izkušnje s sedanjo prakso in pogled usmerimo v prihodnost, črpajmo navdih iz vseh obdobj. Današnji izobraževalni sistem se sooča z novimi izzivi, a osnovna načela, kot so vključenost, enakost in izobraževanje za vse, ostajajo enaka.« V uvodu znanstvenega simpozija so navzoče nagovorili tudi direktor Slovenskega šolskega muzeja Stane Okoliš, predsednik Slovenske Matice Aleš Gabrič in predsednik Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja Marko Kambič.

Izvillečki simpozijjskih prispevkov so bili v založništvu Slovenskega šolskega muzeja objavljeni v knjižici, ki jo je uredil in s spremno besedo obogatil Simon Malmenvall. Simpozijjski prispevki so bili kot znanstveni članki objavljeni v drugem zvezku oziroma tematski številki revije *Šolska kronika* za leto 2024. Simpozij je bil razdeljen v tri tematske sklope: »Politični in idejni tokovi ob nastanku Splošnega šolskega reda«, ki ga je povezoval Aleš Gabrič, »Začetki elementarnega šolstva na Slovenskem«, ki ga je povezoval Simon Malmenvall, in »Trajne sledi terezijanske šolske reforme«, ki ga je moderiral Marko Kambič. Po vsakem tematskem sklopu je sledila razprava s sodelovanjem poslušalcev.

Prvi sklop so oblikovali: Edvard Protner, redni profesor na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru (naslov prispevka: »Lik učitelja v času institucionalizacije izobraževanja učiteljev na Slovenskem«), Tadej Vidmar, redni profesor na Oddelku za pedagogiko in andragogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (naslov prispevka: »Koncept in cilji vzgoje v Splošnem šolskem redu«), Simon Malmenvall, kustos v Slovenskem šolskem muzeju in docent na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani (naslov prispevka: »Avstrijski Splošni šolski red in vzpostavljanje sistemov osnovnega šolstva v Evropi od sredine 18. do sredine 19. stoletja«).

V drugem sklopu so nastopili: Andreja Legan Ravnikar, višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in docentka na Podiplomski šoli Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (naslov prispevka: »Oblikovanje slovenskega pedagoškega izrazja v prevodu Splošnega šolskega reda Janeza Nepomuka Edlinga«), Stane Okoliš, muzejski svetovalec in direktor Slovenskega šolskega muzeja (naslov prispevka: »Ustanovitev normalke v Ljubljani in širjenje javne osnovnošolske mreže na Kranjskem«), in Monika Deželak Trojar, znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (naslov prispevka: »Od jezuitskega do državnega monopola v šolstvu na Slovenskem (s poudarkom na Ljubljani)«).

Tretji sklop so pokrili: Matej Hriberšek, izredni profesor na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (naslov prispevka: »Pouk klasičnih jezikov v času Splošnega šolskega reda«), Luka Vidmar, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (naslov prispevka: »Ustanovitev Licejske knjižnice v Ljubljani: 1774 ali 1791?«), Marjetka Balkovec Debevec, muzejska svetnica v Slovenskem šolskem muzeju, in Klara Marija Keršič, sodelavka v službi za projekte v Slovenskem šol-

skem muzeju (naslov prispevka: »'Ko je šola začela': pogled v način življenja otrok v obdobju Splošnega šolskega reda«), ter Aleš Gabrič, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino in izredni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (naslov prispevka: »Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov«).

Prispevek Edvarda Protnerja je prikazal duhovno ozadje, ki je v 18. stoletju vzpostavilo šolo kot instrument državnega upravljanja. Gre za gibanja, ki se navezujejo na razsvetljsko filozofijo in ki z zaupanjem v moč razuma podpirajo idejo, da je vzgoja podvržena zakonitostim, ki jih je mogoče miselno obvladati in z njimi manipulirati. Takšno miselnost je možno prepoznati že pri J. A. Komenskem. V nadaljevanju je avtor pokazal, kje je mogoče prepoznati vplive razsvetljskih pedagoških gibanj (pietizem, industrializem, merkantilizem, filantropizem) na posege države v organizacijo množičnega izobraževanja in uveljavljanje prve avstrijske osnovnošolske zakonodaje. Pri tem je posebno pozornost namenil liku učitelja, ki ga legitimira pedagoška misel in ustreza pričakovanjem državne oblasti.

Prispevek Tadeja Vidmarja je temeljil na ugotovitvi, da se je proces poseganja države na področje izobraževanja v avstrijskih deželah začel na začetku 18. stoletja z zahtevami po spreminjanju predmetnika in vsebin pouka v jezuitskih kolegijih. Enega od vrhuncev je dosegel s prvim osnovnošolskim zakonom leta 1774. Vzpostavljen je bil državni oziroma javni sistem izobraževanja. Prispevek je obravnaval vzgojne cilje v najširšem smislu, ki jih predvideva Splošni šolski red, ter jih predstavil v luči tedanjih, pretežno razsvetljskih pedagoških konceptov. Pozornost je bila namenjena tudi spreminjanju ciljev vzgoje v okviru primarnega izobraževanja do uveljavitve drugega osnovnošolskega zakona na začetku 19. stoletja kot odziva na ideje francoske revolucije.

Simon Malmenvall je v svojem prispevku poudaril, da šolski zakoni in sorodne določbe predstavljajo dragocene vire za preučevanje

vanje izobraževalnih in širših kulturnih procesov. Na podlagi okvirno sočasnih začetkov široko dostopnega državnega osnovnega šolstva od sredine 18. do sredine 19. stoletja so bili v prispevku obravnavani primeri zakonodajnih in drugih ukrepov štirih evropskih držav: Avstrije, Prusije, Francije in Rusije. Zaradi pomena terezijansko-jožefinskih reform za slovensko zgodovino so bile razmere v avstrijskem delu Habsburškega cesarstva s Splošnim šolskim redom iz leta 1774 izbrane kot izhodiščni primer te raziskave. Vse bolj centralizirane države so z odločilno pomočjo šolske mreže ustvarile meščansko-industrijsko družbo, v katere središču je bil storilnostno naravnan in državi predan posameznik. Za širjenje šolske mreže in pismenosti je bila ključna usklajenost med državnimi oblastmi, cerkvenimi organizacijami in zavestjo o koristnosti izobraževanja, kar se je najuspešneje odražalo na primeru Prusije.

Andreja Legan Ravnikar je opozorila na dejstvo, da je bil prvi osnovnošolski zakon, ki ga je pripravil opat I. Felbiger *Allgemeine Schulordnung für deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländer* (1774), že leta 1777 (skupaj z izvlečkom t. i. Metodnih knjig z napotki za delo za učitelje) preveden v slovenščino. Po krajšem uvodu o jezikovnih značilnostih obsežnega pravnega besedila s področja šolstva se je prispevek osredotočil na najtežje delo prevajalca: slovenjenje nemškega strokovnega izrazja. Najosnovnejši fond pedagoškega izrazja je izhodiščno slovenski (*vučiti*, *vučenik* 'učitelj', *odduhnenje/odduhvanje* 'odmor') ali gre za tvorjenke s prevzeto besedotvorno podstavo (*šolar*, *rajtati*, *tabelariziranje*). Prevajalec Edling je uporabljal različne prevodne postopke. Na primer samostalniške strokovne izraze, ki so v nemščini pogosto zloženke, je prevajal z: a) zloženkami, ki so praviloma kalkirane (npr. *trivialsola*, *pravpisanje* 'pravopis', *črkozrečenje* 'črkovanje'); b) dvobesednimi poimenovanji, največkrat z levim pridevniškim prilastkom ob odnosnici (*poglavitna šola*, *šolna odstava* 'učilnica', *zaderžni vuk* 'moralni nauk', *šolni komision*).

Stane Okoliš je izpostavil, da je z uvedbo centralno vodnega osnovnošolskega sistema, ki ga je uzakonil Splošni šolski red (1774), posebno nalogo pri njegovi vzpostavitvi, vzdrževanju in razvoju dobila normalka. Po vzoru normalke na Dunaju (1772), po kateri so se ravnale normalke v vseh glavnih mestih habsburških deželnih dežel, je bila tudi normalka v Ljubljani (1773) ustanovljena kot glavna vzorčna šola (*Musterhauptschule*) za vse druge (osnovne) šole na Kranjskem. Normalka je bila temelj, na katerem je državna šolska uprava gradila javni šolski sistem, hkrati pa tudi njegova hrbtenica, ki je različne dele sistema povezovala v nedeljivo celoto. Ker se je terezijanska šolska reforma začela pri učiteljih, so normalke takoj prevzele tudi skrb za njihovo izobraževanje. Deželna oblast je morala za delovanje normalke zagotoviti dovolj trdne javno-finančne vire, saj je bil od nje odvisen obstoj sistema. Celotno osnovno šolstvo v 18. stoletju in še pozneje zato po normalki imenujejo tudi »normalno šolstvo« oziroma *Normalschulwesen*.

Monika Deželak Trojar je v uvodnem delu svojega prispevka na kratko predstavila jezuitsko gimnazijsko in višje šolstvo v Ljubljani, ki se je razcvetelo v 17. in prvi polovici 18. stoletja. V nadaljevanju je poudarila, da so se prvi poskusi vplivanja države na jezuitski šolski sistem v obliki priporočil začeli v obdobju cesarja Karla VI. Vidneje je oblast vanj posegla v času vladanja Marije Terezije, zlasti po letu 1752, še bolj pa po letu 1760, ko je nad spremembami šolskega sistema bedela Dvorna študijska komisija na Dunaju. Ko je leta 1773 papež Klemen XIV. ukinil jezuitski red, sta jezuitska gimnazija in tudi njihovo višje šolstvo prešla v državne roke in bila podvržena postopnim reformam. V prispevku je bilo prikazano, kakšne so bile reforme in kako so se odražale v praksi.

Prispevek Mateja Hriberška je poudaril, da je prav v obdobju, ko je bil razglašen Splošni šolski red, tudi gimnazijsko šolstvo na slovenskih tleh doživljalo burne čase. Ukinitve jezuitskega reda, ki je na področju šolstva dominiral nekaj manj kot dve stoletji, je prinesla temeljite spremembe tudi na področju gimnazijskega

šolstva. Gimnazije so nekaj časa sicer še ohranjale nekatere osnovne značilnosti jezuitskega šolstva, a so se postopoma reformirale. V gimnazijskem učnem načrtu je glavni izobraževalni steber še vedno predstavljala latinščina v vseh svojih segmentih, v manjši meri pa tudi grščina. V prispevku so bile predstavljene razmere na tedanjih gimnazijah, predvsem pa pouk obeh klasičnih jezikov v vseh segmentih, od vsebine do učbenikov, ki so jih uporabljali.

Prispevek Luke Vidmarja želi popraviti dosedanje stanje v strokovni literaturi, kjer se kot letnico ustanovitve Licejske knjižnice v Ljubljani, današnje Narodne in univerzitetne knjižnice, navede bodisi leto 1774 bodisi 1791. Dataciji izhajata iz različnih interpretacij zapletenih okoliščin, ki so v Ljubljani nastopile po razpustu jezuitskega reda (1773), podržavljenju njegovega premoženja in požaru v nekdanjem jezuitskem kolegiju s knjižnico (1774). Knjige, rešene s pogorišča, so sicer gotovo že leta 1774 namenili načrtovani novi gimnazijski oziroma licejski knjižnici, vendar doslej še ni bila odkrita listina o njeni (domnevni) ustanovitvi v tem letu. Vsekakor je bila Licejska knjižnica, kakor ugotavlja Vidmar, formalno ustanovljena 15. januarja 1791.

Prispevek Marjetke Balkovec Debevec in Klare Marije Keršič je prinesel pogled v obdobje, ko je prvi državni osnovnošolski zakon z začetkom obveznega in široko dostopnega izobraževanja pomenil prelomnico tudi v načinu življenja otrok. Dobo razsvetljenstva so zaznamovale nove ideje, spremembe v družbi, spreminjal se je odnos do otrok in vzgoje. Na vprašanje, ali se oziroma kako se v tem obdobju opazijo spremembe pri življenju otrok na današnjem slovenskem ozemlju, sta skušala odgovoriti pregled in analiza *Splošnega šolskega reda* (1774), izvlečkov *Metodne knjige* (1777), Kumerdejevega *Vadenja sa brati* (1778), Pohlinovih *Bukvic za rajtengo* (1781), katekizmov in druge literature ter virov, ki so predstavljeni na stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja »Šola je zakon«.

Aleš Gabrič je v svojem prispevku prikazal vpliv treh največjih šolskih reform prve stopnje izobraževanja na pismenost na slovenskem ozemlju. Posledic Splošnega šolskega reda iz leta 1774 na dvig pismenosti ni mogoče natančno oceniti, saj za to ni na voljo statističnih podatkov, ocene posameznih pedagoških delavcev pa so bile bolj sad njihovih lastnih pogledov. Pismenost se je začela dvigovati, toda stanje se je splošni pismenosti vendarle približalo šele z naslednjo šolsko reformo iz leta 1869, kar je mogoče natančneje pokazati z rezultati popisov prebivalstva. Osnovnošolska reforma iz petdesetih let 20. stoletja tako ni več imela (ožjega) cilja dvigovanja pismenosti, temveč je bila pozornost načrtovalcev reforme v večji meri že usmerjena na prehod iz osnovne v srednjo stopnjo izobraževanja.

Simon Malmenvall

Slovenija – poimenovanja in pojmovanja skozi stoletja

Ob 180. obletnici prve javne rabe modernega imena Slovenija

V ponedeljek, 25. novembra 2024, je v dvorani Slovenske matice v Ljubljani potekal znanstveni posvet z naslovom *Slovenija – poimenovanja in pojmovanja skozi stoletja. Ob 180-letnici prve javne rabe modernega imena Slovenija*. Dogodek je potekal v soorganizaciji Študijskega centra za narodno spravo, Slovenskega zgodovinskega društva za novejšo in sodobno zgodovino, Slovenske matice, Fakultete za slovenske in mednarodne študije (Nova univerza) in Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja.

V uvodu sta udeležence znanstvenega posveta pozdravila dr. Ignacija Fridl Jarc, tajnica-urednica Slovenske matice, in dr. Matic Batič, namestnik direktorja Študijskega centra za narodno spravo.

Sam posvet je bil razdeljen v tri ločene panele, ki so predstavljali zaokrožene časovne in vsebinske celote.

1. panel »Slovenija – poti do imena« je moderiral dr. Renato Podbersič, na njem pa so sodelovali naslednji predavatelji s predstavljenimi prispevki:

- **Janez Höfler: Od Sclavinie do Sclavonie: o pojmu Slovenija v srednjem veku** (v njegovi odsotnosti je njegov prispevek prebrala Ignacija Fridl Jarc)

Ddr. Höfler je v svojem prispevku obravnaval latinski termin *Sclavinia* oziroma *Sclavonia*, sposojen iz grščine, ki je pomenil deželo, v kateri so prebivali Slovani. Ta izraz je načeloma zajemal območja od Baltika do Balkana, Höfler pa je dokazal, da je v določenih primerih ta isti termin v srednjem veku označeval zgolj prostor, ki ga danes označujemo oziroma poimenujemo kot slovenski etnični prostor, pri čemer

imamo v mislih s Slovenci poseljene dele slovenskih historičnih dežel Kranjske, Koroške, Štajerske in drugih.

- **Tomaž Lazar: Pogledi od zunaj: slovenski prostor in njegovi prebivalci v dojemanju poznosrednjeveških sodobnikov**

Dr. Lazar je predstavil, kako so tuji opazovalci v poznem srednjem veku dojemali slovenski etnični prostor in njegove prebivalce. Pokazal je, da so ozemlje na vzhodnem robu Alp, med Panonsko nižino in Istro oziroma Jadransko obalo tuji opazovalci praviloma dojemali kot del »nemškega« sveta oziroma Svetega rimskega cesarstva, pri čemer so kljub temu že v srednjem veku ti isti opazovalci prepoznavali, da imajo ljudje, ki ta prostor poseljujejo, lastno etnično in jezikovno identiteto, dovolj drugačno od okolice, da so od nje izstopali kot prepoznavna entiteta. Navedeno je bilo še posebej jasno razvidno v kontekstu srednjeveških vojaških spopadov in na obrobni območjih, saj so takšni konteksti predstavljali okolje, v katerem se je izoblikovanje (etničnih) identitet najbolj pogosto porajalo.

- **Vanja Kočever: Od Sclavonie in Windischlanda do slovenske dežele: integralni označevalci za slovenski etnični prostor v zgodnjem novem veku**

Dr. Kočever je predstavil temeljito analizo integralnih označevalcev slovenskega etničnega prostora ter njegovih prebivalcev v srednjem ter zgodnjem novem veku. Pri tem se je naslanjal na številne srednjeveške vire, ki kažejo na obstoj samoidentifikacije s slovenskim etnonimom ter horonimom, svojo analizo pa je nadaljeval s predstavitvijo raziskave teh istih označevalcev pri slovenskih protestantih. Na koncu je prikazal, zakaj so integralni označevalci za etnični prostor ter njegove prebivalce po vključitvi sosednjega kraljestva

Slavonija v Habsburško sestavljeno monarhijo izgubili svojo razločevalno vlogo in kako so se kljub temu nekateri označevalci obdržali v nekaterih parcialnih poimenovanjih za dele slovenskega etničnega prostora in prebivalstva vse do pomladi narodov.

- **Boris Golec: Dihotomija slovensko – kranjsko: vzroki, razsežnosti in posledice**

Prof. dr. Golec je obravnaval razlikovanje med pojmom »slovensko« in »kranjsko« ter raziskal vzroke, razsežnosti in posledice te dihotomije. Poudaril je, kako je to razlikovanje vplivalo na regionalno in nacionalno identiteto Slovencev. Prikazal je, kako je kranjski toponim in etnonim hitro prestopil kranjske deželne meje ter se začel uveljavljati v nekaterih mejnih področjih kot nadomestek dotlej že uveljavljenim slovenskim etnonimom in horonimom, kar priča o že izoblikovani skupni jezikovni in etnični zavesti slovenskega prebivalstva. Na koncu je predstavil vzroke, ki so pripeljali do tega, da proces karniolizacije ni bil nikoli dokončan tako kot npr. proces kroatizacije na današnjem hrvaškem ozemlju, ter ocenil, ali je navedeni proces deloval dezintegrativno ali integrativno na proces oblikovanja slovenskega naroda.

2. panel »Slovenija – zorenje ideje« je moderirala dr. Pavlina Bobič, na njem pa so sodelovali naslednji predavatelji s predstavljenimi prispevki:

- **Renato Podbersič: Prva pesem o Slovencih in skupna slovenska zavest razsvetljenske dobe**

Dr. Podbersič je v mikroštudiji predstavil življenje in delo Andreja Lavrina, dekana v Šempetru pri Gorici, ki je bil sodobnik Jurija Japlja, ter analiziral, kako je njegovo delo prispevalo k oblikovanju skupne slovenske zavesti v času

razsvetljenstva. Poudaril je pomen literarnih del pri prebujanju narodne identitete in se še posebej osredotočil na klasičistično pesem *Oda Slavenska*, v kateri Lavrin poudarja, da govori v imenu Slavencev.

- **Igor Grdina: Od slovenske dežele do Slovenije**

Prof. ddr. Grdina je v svojem kulturnozgodovinskem prispevku sledil prehodu od pojma »slovenska dežela« do moderne »Slovenije«. Raziskal je, kako so se politične, kulturne in družbene spremembe odražale v poimenovanju in pojmovanju slovenskega prostora, pri čemer se je osredotočil na dela in vpliv slovenskih jezikoslovcev začenši z Jernejem Kopitarjem.

- **Anže Hobič: Slovenska dežela in Peter Kozler**

Hobič je analiziral nastanek znamenitega Kozlerjevega Zemljovida slovenske dežele ter spremljajočih del, prikazal doslej neznani poskusni odtis zemljevida ter poskušal pojasniti, zakaj se je Kozler odločil za uporabo termina »slovenska dežela« namesto termina »Slovenija«. Hkrati je prikazal še množico neznanih etnografskih in lingvističnih zemljevidov prve polovice 19. stoletja, ki so leta pred Kozlerjem označevali slovenski narod in jezik in ga postavili na zemljevid sočasnih evropskih narodov in jezikovnih skupin.

- **Aleš Maver: Zedinjena Slovenija od programa do prve delne uresničitve**

Izr. prof. dr. Maver je analiziral gibanje za Zedinjeno Slovenijo, od začetnih programskih zahtev do prvih delnih uresničitvev, pri čemer je svoje raziskovalno polje zamejil z letom 1918. Poudaril je politične in družbene dejavnike, ki so vplivali na to gibanje ter predstavil okoliščine, v katerih so si

politični akterji bolj ali manj uspešno prizadevali za uveljavitev navedene ideje.

3. panel »Slovenija – poti državnosti« je moderiral dr. Matic Batič, na njem pa so sodelovali naslednji predavatelji s predstavljenimi prispevki:

- **Andrej Rahten: Boj za Slovenijo na pariški mirovni konferenci: razmišljanja ob robu državotvornih dilem primorskega begunca**

Prof. dr. Rahten je obravnaval prizadevanja za priznanje Slovenije na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni ter presenetljivo samostojen nastop in organizacijo slovenskih diplomatov v Parizu, v katerem gre iskati zametke moderne slovenske diplomacije. Hkrati je predstavil tudi ohranjen, a pozabljen predlog povsem neznanega primorskega begunca Josipa Vidmarja, ki si je prizadeval za samostojno Slovenijo; njegov predlog lahko štejemo za eno najbolj zgodnih, če že ne najzgodnejšo artikulirano misel oziroma prizadevanje za samostojno Slovenijo.

- **Jurij Perovšek: Slovenija – od dežele do države**

Dr. Perovšek je sledil preobrazbi Slovenije od dežele znotraj večnacionalnih imperijev do samostojne države. Predmet svoje raziskave je zamejil na obdobje od 1918 in 1991 ter prikazal, kaj je ime Slovenije predstavljalo v različnih državnih ureditvah in sistemih.

- **Igor Kaučič: Ustavnopravni položaj Slovenije od 1918 do danes**

Prof. dr. Kaučič je predstavil razvoj ustav, ki so se od leta 1918 do leta 1991 nanašale na slovenski prostor. Prikazal je nekatere manj znane prvine ustav in ustavnih aktov. Hkrati

je analiziral razlike med normativno ureditvijo in dejanskim izvajanjem ustavnih pravic in svoboščin.

- **Helena Jaklitsch: Slovenija v zamejstvu in izseljenstvu**

Dr. Jaklitsch je v svojem prispevku analizirala razvoj ideje samostojni Sloveniji, kot se je ta ohranjala v zamejstvu in izseljenstvu. Navedeno je predstavila predvsem na primeru zelo bogatega izseljenskega in zamejskega tiska. Predstavila je tudi nekatere najpomembnejše predstavnike, ki so navedeno idejo gojili v času, ko to v matični domovini zaradi političnih razmer ni bilo mogoče.

Znanstveni posvet je ponudil dragocen vpogled v razvoj slovenskega imena, identitete in državnosti. Prispevki različnih strokovnjakov so osvetlili zgodovinske, kulturne in politične procese, ki so oblikovali Slovenijo, kot jo poznamo danes. Skozi tri panele so avtorji predstavili raznovrstne perspektive – od etničnih poimenovanj do vzpostavitve moderne slovenske države. Znanstveni posvet je bil pomemben prispevek k razumevanju zgodovine slovenskega prostora, identitete in državnosti. Posvet je poudaril kompleksnost razvoja slovenskega naroda in države ter pokazal, da teh procesov ni možno in smiselno presojati po univerzalnih kalupih, ki naj bi veljali za vse narode in države tega sveta. Hkrati je posvet pokazal na koristnost osvetlitve zastavljenih problemskih vprašanj skozi oči različnih raziskovalcev, saj so se prispevki odlično dopolnjevali in s svojimi tematikami skorajda organsko prelivali drug v drugega, kar je navsezadnje tudi zasluga premisleka organizacijskega odbora.

Anže Hobič

I.	N°
<i>Kamer Musik</i>	

<i>Opusxi</i>	$\frac{1}{VI}$	
---------------------	----------------	---

<i>Mistiweczek</i>	$\frac{2}{VI.}$	
--------------------	-----------------	---

<i>Pitz</i>	$\frac{3}{VI.}$	
-------------------	-----------------	---

<i>Lidel</i>	$\frac{4}{VI.}$	
--------------------	-----------------	---